

SOCIOKULTURNA OBILJEŽJA I POLOŽAJ ROMA U EUROPI – OD IZGONA DO INTEGRACIJE

Koraljka POSAVEC
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.72(4=914.99)
Pregledni rad

Primljeno: 19. 1. 2000.

Nastojeći pokazati bitne sociokulturne odrednice Roma u Europi, postalo je razvidno kako njihov migracijama (pre)oblikovani društveno-kulturni model ne korespondira posve sa zapadnjačkim kulturnim odrednicama, pa se pitanje njihova identiteta još uvijek problematizira u rasponu od nedefiniranog rasnog, nejasnog plemenskog do (uočljivo) transnacionalnog etničkog. Pitanje recepcije Roma povijesni je slijed s jedne strane sve izraženijeg neprijateljstva okružja u koje su dolazili, u brojnim represivnim mjerama običajnog prava i zakonodavstva; s druge strane, romska snalažljivost i prilagodljivost rezultirala je stvaranjem transnacionalne zajednice koja je, usprkos iznimno teškim socio-ekonomskim prilikama i (samo)izolaciji, te raslojavanju u široku mrežu osebnih skupina u različitim okružjima, usprkos (prema prosudbi i mjerilima okružja) neizobrazbenosti, nekvalificiranosti i nekompetitivnosti, uspjela očuvati i pokazati iznimnu životnost. Budući položaj Roma u globaliziranoj Europi traži holistički pristup dinamici romske kulture, uz uvažavanje i afirmaciju njihove tradicionalne pokretljivosti i fleksibilnosti.

✉ Requests for reprints should be sent to Koraljka Posavec, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju, Lučićeva 3, 10000 Zagreb, Croatia.

IDENTITET ROMA: RASA, PLEME I/ILI ETNICITET

Pitanje identiteta Roma postavlja se još od vremena njihova dolaska u Europu u XII. stoljeću. Na način kako su percipirani i na njegovu interpretaciju je, uz promjene društvene stvarnosti, sociološka i antropološka poimanja i konstrukte kulture i etniciteta, utjecala i migracijama potencirana i (pre)obliko-

vana struktura i dinamika romskog društveno-kulturnog modela iz kojeg se najčešće iščitava pripadnost određenoj etničkoj zajednici. Bez obzira na različitost suvremenih koncepcija kulture, većina recentnijih socioloških i antropoloških teorija etnosa ističe kako su odrednice kulture bitni razlikovni elementi naroda kojima se jasno mogu utvrditi granice među skupinama (Katunarić, 1996.). Kada je riječ o Romima, postavljaju se pitanja: Jesu li (i koliko) te odrednice jednoznačne i prepoznatljive? Koja je od njih najvažnija (ili najmarkantnija)? Može li se i je li dopušteno govoriti o kulturnoj homogenosti na kakvu se poziva(la) većina nacija-država? Odgovarajući, nužno je naznačiti osnovne karakteristike odrednica romskog društveno-kulturnog modela, tj. elemenata koje navode socioantropološka određenja kulture.

Romska je kultura verbalna, što utječe na promjenljivost i percepciju njezinih elemenata. Nepostojanje izvornih romskih tekstova (o podrijetlu, povijesti, jeziku, sustavu vjerovanja, moralnom kodeksu, običajima) tijekom niza stoljeća njihova opstojanja u Europi, upućivalo je istraživače na izvore drugih autora (uglavnom kroničara, od XV. stoljeća nadalje)¹ pisane s puno neznanja, nerazumijevanja i s vremenske distancije. Umjesto detaljnijih opisa unutarnje organizacije života i običaja romskih skupina, najčešće su to stereotipima prožeti prikazi izgleda, načina zarađivanja i ekscesnih događaja (egzotična odjeća, trgovina konjima, hiromantija i gatanje žena, dječje džeparenje, krađe u kojima sudjeluju svi članovi skupine).

Povijesno je pamćenje ograničeno – već u XV. stoljeću romske skupine tvrde da potječu iz različitih zemalja (npr. Egipta i Mađarske).² Poneka legenda koja ratom objašnjava početak migracija i nagovještava dugotrajno lutanje svijetom (Đurić, 1988.) spominje Indiju. Navedeni, ali i drugi čimbenici uzrok su što Romi danas, raspršeni diljem Europe, uglavnom ne govore o pradomovini – za razliku od npr. Židova nemaju obećanu zemlju.

Ne postoji standardni romski jezik, već dijasustav do određenog stupnja povezanih dijalekata oblikovanih pod utjecajem jezika zemalja u kojima žive (ili su duže boravili), pa su u nekim slučajevima međusobno nerazumljivi.

Socijalna organizacija temelji se na složenim odnosima proširene obitelji, a karakterizira je plemenska skupina osnovana na rođačkim vezama, prepoznatljiva po dijalektu, običajima i (ranije) zanimanjima (monoprofesionalni karakter gospodarskog ustroja plemena intenzivnije se napušta tek u XX. stoljeću). Razlike među pojedinim plemenskim skupinama su velike, ali kako se svaka od njih širi preko nekoliko nacionalnih (državnih) granica, uočljive su i sličnosti. Zbog toga ne

postoji jedinstven, općeprihvaćen kriterij podjele.³ Svaka romska skupina smatra te razlike vrlo značajnima te, ne poričući drugima pripadnost zajedničkom korpusu, sebe drži autentičnim Romima.

Vidljiva je i velika raznolikost u običajima i vjerovanjima, pri čemu i oni široko rasprostranjeni imaju analogije u europskom folkloru, uz tek dvije iznimke (strah od prisutnosti duha umrle osobe te romski kodeks čistoće). Nemaju posebnu religiju, već prihvaćaju onu okružja u kojem žive.

Ni nomadski način života danas nije *differentia specifica* – više od 50 posto Roma živi sedentarno. U zemljama Zapadne Europe teškoća u određivanju granica skupne pripadnosti su i druge “peripatetičke” skupine sličnog životnog stila.⁴ Postoji i dihotomija Roma Istoka i Zapada koja, zbog migracijskog vala s Istoka, uzrokuje razlike i među Romima unutar pojedine zemlje (Romi starosjedioci *vs.* Romi pristigli posljednjih desetak godina).

Nužno je postaviti pitanje: Nije li problem identificiranja romske kulture to što su istraživači s gotovo opsesivnom pedanterijom pokušavali provjeriti i bezuvjetno potvrditi svaki od postavljenih kriterija vlastite kulture? Ne bi li na romski kulturni obrazac, više no na ijedan drugi, primjerenije bilo primijeniti neki od fleksibilnijih, interkulturalnih modela, kao npr. onaj Hofsteda i Halla koji odbacuju krutu podjelu na zapadne i nezapadne civilizacije (Katunarić, 1996., 852)?

Nije teško dokazati da su, u slučaju utvrđivanja etničkog identiteta Roma, društvena stvarnost i antropološke konstrukcije etniciteta posve u duhu i s pozicija zapadne kulture, izvedene na način na koji antropolozi Zapada (u vrijeme britanske vladavine Indijom) prosuđuju indijska plemena, kako to tvrdi indijski istraživač B. Shyamala Devi Rathore (Devi, 1996., 16). U brojnim se radovima Romi prikazuju u skladu s antropološkim određenjem plemena – kao male, primitivno strukturirane, zatvorene, kompaktne zajednice. Ukazuje se na iskrivljenost povijesnog pamćenja, optužuje za indiferentnost prema vlastitom podrijetlu te pokušava dokazati indijsko podrijetlo i analogan plemenski ustroj i podjela zanimanja.⁵ Radovi iz fizičke antropologije nastoje utvrditi izgled i karakteristike “rasno čistog” Roma (Eugen Pittard 1932. godine komparira Rome na Balkanu i neke indijske etničke skupine). Istraživanja iz humane genetike nakon 1940. godine pokazuju da ne postoji reprezentativan uzorak Roma, jer je genska karta postala vrlo šarolika.⁶

Ilustrativan i specifičan primjer mijenjanja odnosa prema etničkom identitetu Roma, od potpune negacije, rasnog određivanja, do priznavanja posebnosti etničke skupine, je Velika Britanija tijekom posljednjih 40 godina. Pomalo izdvojeno i za-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

tvoreno otočko okružje, s dugom poviješću nomadskih skupina (putnika) prije dolaska Roma (XVI. stoljeće), ima populaciju s brojnim neromskim precima koja se dijelom "preklapa" s ostalim putujućim skupinama. Od kasnih 50-ih, pojam Rom (Gypsy) u engleskom je zakonodavstvu, prema Visokom sudu pravde Engleske i Walesa, bio lišen rasnih ili etničkih konotacija i označio je osobe bez stalnog zaposlenja i prebivališta. Zbog toga natpis na pubovima "Zabranjen ulaz Romima" nije bio protuzakonit. Tek nakon donošenja Zakona o rasnim i međuetničkim odnosima (1976.), pojam Rom identificira se s određenom etničkom skupinom. Vrhovni sud Velike Britanije presuđuje (1983.) kako pojam "etnički" u zakonodavstvu nije određen strogo biološki ili rasno te da su za priznavanje etničke skupine ključne karakteristike duga zajednička povijest koje je skupina svjesna te je nastoji očuvati i vlastita kulturna tradicija koja uključuje društvene i obiteljske običaje i navike. (Fraser, 1992., 6). Godine 1989. u *The Oxford English Dictionary* još se mogla naći definicija Roma koja ističe plemenska i rasna obilježja: "Pripadnik lutalačkog plemena Hindu podrijetla.... Imaju tamno žuto-smeđu kožu i crnu kosu. Žive od košaraštva, trgovine konjima, gatanja i sl.;" (navedeno prema Fraser, 1992., 2).

Danas su Romi u britanskom zakonodavstvu, poglavito u dijelu koji se odnosi na izobrazbu, priznati kao manjinska etnička skupina specifične kulture. Nemoguće je generalizirati, na temelju ovih nekoliko podataka, ali uvažavajući razlike među zemljama, razvidno je da se odnos prema romskom identitetu u većini slično razvijao: od poricanja etničke i kulturne odjelitosti, preko asimilacionističkih težnji, isticanja "problema Roma" – siromašne, egzotične kulture koja se svjesno i grčevito odupire svakom obliku povezivanja (usp. Spajić-Vrkaš, 1996., 281), do suvremenog pristupa koji, priznajući vlastiti problem razumijevanja romske kulture, (Hrvatić, 1996b, 8) tu kulturu i njezino očuvanje prihvaća (ne više tek deklarativno) kao važnu komponentu europskog multikulturalnog mozaika.

RECEPCIJA ROMA: IZGON, ASIMILACIJA, UNIŠTENJE, INTEGRACIJA

Okružje imigracije prema Romima je uglavnom iskazivalo negativan stav: od paternalističke znatiželje prema neobičnim strancima, dobrohotne neaktivnosti i ignorancije, despotizma i radikalnih zahvata, do terminalnih rješenja. Romski se odgovor na to mijenjao od društveno poželjnih i prihvatljivih sadržaja i aktivnosti, preko izbjegavanja doticaja s institucijama kao "simbolima represije" nesklonih im vlasti, do zamjetne (samo)izolacije, ili bar težnje ka očuvanju gospodarske i svake druge neovisnosti. Romi su prihvaćeni tek kratko vrije-

me nakon dolaska u Europu i samo u nekim okružjima, npr. zagrebačke romske obitelji trgovaca i mesara u XIV. stoljeću (prema Hrvatić, 1996a, 914-915). Usprkos činjenici da su svojim izgledom i ponašanjem uvijek privlačili pozornost pučanstva,⁷ vlasti već u XV. stoljeću taj interes nastoje suzbiti zabranjujući kontakt s Romima,⁸ pa čak i potiču neprijateljstvo građana prema njima⁹ (prema Fraser, 1992., 72-73 i 229). Romski se prijestupi kažnjavaju izgonom, smrću i deportacijom u udaljene zemlje (Gil, Franca, 1992., 10). Propisima im se ograničava pokretljivost, određuju mjesta naseljavanja i dopuštena zanimanja¹⁰ (Gustierrez, 1995., 8). Istodobno, nastojeći se zaštititi, Romi nose tzv. pokroviteljska pisma (*litterae promotoriae*): od onih koja vrijede na teritoriju nekog manjeg vladara kao pismo vojvode od Savoye iz 1419. godine (Pastore, 1989., 7), preko pisama kraljeva i careva, do jedinog univerzalno vrijednog, papinog pisma (Fraser, 1992., 71-72 navodi pismo pape Martina V. iz 1422.). Svoja lutanja objašnjavaju sedmogođšnjim pokorničkim hodočašćem i franjevačkom idealizacijom siromaštva, što Crkva prima blagonaklono, pa se pojavljuju kao skrušeni prosjaci. Sve to iscrpljuje strpljenje i dobrotu stanovništva, a u vrijeme pojave protestantizma sredinom XVI. stoljeća posve gubi vrijednost te ih odasvud protjeruju.

Tijekom više od 200 sljedećih godina u Europi je gotovo jedinstven pristup prema Romima. Domaće pobožno i poslušno stanovništvo, iscrpljeno teškim radom i kmetstvom, Rome doživljava kao kriminalce koji ugrožavaju temeljne vrijednosti i postavke općeprihvaćenog morala. Ni vlast ne voli te ljude bez korijena, vladara i prebivališta, koje ne može upotrijebiti kao radnu snagu, pa ih proganja¹¹ (Gil, Franca, 1992., 10 i Fraser, 1992., 148-50) ili ih nastoji asimilirati¹² (Gustierrez, 1995., 9). Industrijalizacija i urbanizacija u XIX. stoljeću nemaju većeg utjecaja na Rome koji se i dalje bave svojim tradicionalnim zanimanjima koja im pružaju neovisnost te, iako podižu vlastita naselja uz gradove (Španjolska), pretežno žive nomadskim načinom života. Nakon ukidanja ropstva na prostorima današnje Rumunjske, sredinom XIX. stoljeća, veliki migracijski val Roma s tih prostora, iz Mađarske i zemalja Balkana postaje novi trajni sloj romske populacije mnogih zemalja. Državni aparati nastoje otežati dolazak novih ili iskorijeniti nomadski način života domaćih Roma¹³ (Reyniers, 1998., 12 i Fraser, 1992., 248-257). Dvadesetih godina XX. stoljeća sve je "glasniji" biološki determinizam i priča o rasnoj čistoći. Bavarci već 1926. godine šalju Rome na dvogodišnji rad u tzv. radionice (začetak koncentracijskih logora). Iste godine u Švicarskoj nastaje zaklada "Pro Juventute" koja iz obitelji nasilno oduzima više od 600 djece putnika, mijenja im

imena i daje ih u hraniteljske domove. Nürnberški zakon 1935. Židove i Rome proglašava opasnošću za njemačku rasnu čistoću; nakon identifikacije i klasifikacije Roma 1940. proglašava se kako je riječ o rasi miješane krvi, primitivnog etnološkog podrijetla, mentalno retardiranih, kriminalnih spodoba, nesposobnih za socijalnu adaptaciju. Konačno rješenje iz 1937. godine su koncentracijski logori u kojima je umoreno između 250 i 500 tisuća (prema nekim procjenama i više) Roma (Devi, 1996., 16).

Nakon II. svjetskog rata najveći dio europskih Roma ostao je pod komunističkom vlašću koja je, iz ideoloških razloga, rano pokazala brigu i priznaje im manjinska prava (u SSSR-u već 1925. godine). Uglavnom su usmjereni na socijalnu integraciju Roma obvezatnom izobrazbom djece, osiguravanjem stanova (prva Poljska 50-ih godina) i zapošljavanjem (slabo plaćeni jednostavni poslovi). Pod geslom integracije, prikriveno i postupno provodi se asimilacija – zakonskom zabranom nomadskog načina života, prisilnim obvezatnim popisima, reguliranjem susreta i okupljanja;¹⁴ u nekim slučajevima otvoreno se nastoji uništiti romski identitet¹⁵ (Fraser, 1992., 271-281). Zbog loših gospodarskih prilika, političke nesigurnosti i (ne)prikrivenog antagonizma ostalog stanovništva i nadalje sele u razvijenije dijelove iste zemlje¹⁶ (Tancer, 1994.), zatim na Zapad.

U potrazi za zaposlenjem koje ne nalaze zbog nepismenosti, neizobraženosti, nepoznavanja jezika, pa i stoga što su Romi, često prikrivaju svoje podrijetlo, odaju se sitnom kriminalu; tek dio je obuhvaćen sustavom socijalne skrbi.

Zemlje Zapada njihove probleme različito rješavaju: Bavarska do 70-ih godina vodi nadzor i posebnu dokumentaciju, Francuska osigurava prostor za romska naselja i kampove, Njemačka dio njih smješta u državne "sirotinjske stanove", a Nizozemska i Švedska osiguravaju posao, trajni smještaj i školovanje za djecu i odrasle. Devedesetih godina pad totalitarnih režima i tranzicija na Istoku kao i "rastakanje socijalne države" na Zapadu (usp. Langer, 1997., 925) donosi nove probleme: pretučene romske obitelji i zapaljene kuće u Mađarskoj, Slovačkoj, Češkoj, Rumunjskoj, Bugarskoj (Petrova, 1998., 6-28); napade na romske kampove i zahtjeve za izbacivanjem iz zemlje (Zapad), bez prava na azil. Usprkos strožoj politici ulaska u zemlje Europske Unije (Schengenski sporazum), Zapad je preplavljen i tisućama Roma, pa je sve vidljivija razlika između indigenih i romskih skupina pristiglih posljednjih deset godina.

Sve vidljivije razlike među Romima nastaju i zbog položaja pojedine zemlje u novoj geopolitičkoj strukturi Europe (npr. prema Wallersteinovom asimetričnom sustavu – usp. Žu-

panov, 1998., 205-212). Centar (članice Europske unije) na potrebe manjinskih etnija i imigracijskih skupina (i Roma) reagiraju različito od djelomične segregacije do integracije. Unutarnji krug (postkomunističke srednjoeuropske zemlje najbliže centru) jasno razlikuje svoje nacionalne manjine i migrante u tranzitu na Zapad – npr. novi, migracijski sloj romske populacije koji, čekajući ulazak u Italiju, u Sloveniji stvara administrativne i socijalne probleme. Vanjski krug (periferija – zemlje južno od Slovenije, Mađarske i Rumunjske te sjeverno od Grčke koje ne ispunjavaju uvjete za članstvo u Europskoj uniji – zbog preplitanja različitih civilizacijskih, religijskih, geopolitičkih i inih odrednica, ima veliku varijabilnost etničkih skupina, od tribalističkih do etnonacionalnih) – npr. Romi u Hrvatskoj zbog razlika u religiji, jeziku i drugim oznakama identiteta nisu posve oblikovali nacionalnu samosvijest i jedinstveni nacionalni identitet (Hudrovich, 1995., 2 i Hrvatić, 1996a, 917).

Moguće je i razlikovanje prema postignutoj razini tolerancije pluralnosti skupina i kultura (Casteles, 1995., 294-301):

a) potpuno isključenje (sprečavanje ulaska migranata u zemlju);

b) diferencijalno isključenje (formalnim i neformalnim mehanizmima je participiranje Roma svedeno samo na tržište rada) – npr. Njemačka koja traži načine njihova premještenja (povratka) u druge zemlje.

c) asimilacijski model (gubitak kulturnih, jezičnih i socijalnih posebnosti) – npr. Francuska, koja aktivnosti vezane uz izobrazbu Roma usmjerava na njihovo što brže uključivanje u redoviti izobrazbeni sustav, bez prilagodbe ili dopune specifičnim sadržajima njihove kulture;

d) pluralistički model (uz prihvatanje temeljnih vrijednosti domaćeg okruženja, etničke zajednice zadržavaju svoje specifičnosti u svim elementima identiteta) – npr. švedski interkulturalni pristup izobrazbi omogućuje očuvanje romske kulture i etničke posebnosti.

Za komparativnu studiju sociokulturnih obilježja Roma različitih zemalja nužna bi bila i kraća analiza genealogije tih država i njihovih poimanja nacije, što određuje i pristup drugim etničkim skupinama. Ovdje je, međutim, cilj pokazati bitne sociokulturne odrednice Roma kao specifičnog europskog transnacionalnog identiteta.

Ovaj povijesni prikaz recepcije Roma potkrepljuje tvrdnju da njihov položaj u Europi, neovisno o zemlji u kojoj žive, ima zajedničke odrednice: seobe i pokretnost, stigmatizacija i nemogućnost dosezanja primjerene društvene uloge, prisutna mišljenja o potrebi asimilacije ili segregacije i ekonomske migracije iz Istočne Europe u Europsku uniju nakon političkih promjena (navedeno prema: Hrvatić, 1996b, 45).

ROMI DANAS: OSNOVNI SOCIODEMOGRAFSKI PODACI

Pouzdani demografski podaci o Romima nedostaju zbog nekoliko razloga: zbog migracija, specifičnih odredbi o provođenju popisa pučanstva u pojedinim zemljama – npr. Španjolska s ustavnom zabranom uzimanja podataka vezanih uz etničke i vjerske odrednice (Gustierrez, 1995., 10), različitog zakonskog tretiranja Roma kao etničke skupine/manjine – npr. Engleska u kojoj su Romima bili držani svi koji žive nomadskim načinom života (Ivatts and Farthing, 1992., 7) ili Irska u kojoj se Romi registriraju kao integralni dio populacije putnika (Macnamara, 1996., 15) te odnosa vlasti zbog kojeg neki Romi ne žele priznati svoj identitet. Stoga postoje nepotpuni i neprecizni službeni podaci, procjene raznih institucija (najčešće ministarstva izobrazbe i socijalne skrbi), karitativnih organizacija, istraživača i sl.

U pravilu se podaci vezani uz istu zemlju, u istom vremenskom razdoblju, značajno međusobno razlikuju¹⁷ (Fraser, 1992., 299). Zato današnje procjene o ukupnom broju Roma u Europi variraju: između 7 do 8 milijuna (J. P. Liegeois, 1994.) i 7,5 do 14,5 milijuna (Perroti, 1995.).

Osobit je problem nepoznavanje apsolutnog i relativnog broja i strukture u ukupnoj populaciji zemlje (broj romske djece školske dobi, radno sposobni Romi itd.), jer to ograničava planiranje i prevođenje izobrazbenih, socijalnih i inih aktivnosti. Bez obzira na neprecizne podatke, poznata je distribucija Roma po pojedinim zemljama (Liégeois, 1994., 34): najveći broj Roma u Europi živi u Rumunjskoj (1,8 – 2,5 milijuna), a unutar Europske unije u Španjolskoj (650 – 800 tisuća); najmanji broj u Luxemburgu (100 – 150). Općenito, više od 60 posto živjelo je u zemljama Istoka. Razlike među pojedinim zemljama su vrlo velike, pa je ponegdje koncentracija Roma u jednom gradu veća nego u nekim državama (najveća romska zajednica – grad Šuto Orizari, predgrađe Skoplja s više od 40 tisuća Roma, prema procijenjenih 25 tisuća u Poljskoj ili Portugalu (Fraser, 1992., 299).

Dobna struktura romske populacije u većini je zemalja vrlo slična i razlikuje se od strukture ostalog stanovništva te govori o kvaliteti života Roma. Ilustrativan je primjer Španjolske, 1990. godine (Gustierrez, 1995., 10):

- 75 posto Roma je mlađe od 25 godina, udio djece do 14 godina dva puta je veći od nacionalnog prosjeka;
- broj poroda 3 puta veći od nacionalnog prosjeka: petero djece po obitelji;
- udio odraslih osoba među Romima je 10 posto niži od prosjeka zemlje, s vrlo malim brojem starih: samo 2 posto Roma starijih od 65 godina, stopa smrtnosti za 1,4 posto viša od državnog prosjeka;

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

- očekivani životni vijek Roma kraći je za 8 do 9 godina u odnosu na ostale;
- više od 50 posto romske populacije je nepismeno;
- najmanje 30 posto Roma živi u neprimjerenim uvjetima bez ikakve infrastrukture;
- najmanje 70 posto živi na periferiji u najbjeđnijim gradskim četvrtima većih gradova.

DRUŠTVENO-KULTURNI MODEL ROMA NA KRAJU XX. STOLJEĆA

Jezik

Suvremena socioantropološka poimanja elemenata kulture kao odrednica etničkih identiteta (antropologija granica) jezik drže prvom od navedenih odrednica, iako se etničke i jezične granice ne moraju podudarati. U višeetničkim i višejezičnim okružjima s nestabilnim i konfliktnim životnim uvjetima i odnosima, isticanje posebnosti vlastitog jezika bitna je odrednica opstanka zasebnosti grupe; to je slučaj i s Romima (navedeno prema Grgić, 1998., 184).

Romski jezik (*Romani chib*) nema pisanog standarda – “jezik nepismenih ljudi”. Osobe koje se njime bave često su rabile fonetske konvencije vlastitog jezika, narušivši konzistentnost ortografije i izgovora. Različite geografske lokacije, socijalni, politički i etnički utjecaji u povijesnom su slijedu vodili sve većim promjenama romskog jezika. To je danas dijasustav više od 60 dijalekata, u ranijim klasifikacijama često razvrstanih prema nelingvističkim kriterijima, npr. podjela prema nazivu skupine i vrsti zanimanja kojom se ona bavi, kao Kalderaši – kotlari od rumunjskog caldera-kotao (Courthiade, 1998., 8), no često skupine posve različitih dijalekata dijele ista zanimanja. Uopće nisu primjereni kriteriji vjerske pripadnosti, trajnost boravka skupine na određenom prostoru i lingvistički kriterij temeljen na rječniku “posuđenica” iz drugih jezika (iako su u svakom dijalektu uz središnju jezgru i riječi preuzete iz drugih, vrlo često i više jezika).

Neke su varijante osiromašene, pa više i nisu dijalekti. Dolazi i do povezivanja i djelomičnog preklapanja različitih dijalekata, što je osobito za Rumunjsku (Courthiade, 1998.), ali i nastajanja novih. Često se rabi podjela u 3 stratuma dijalekata (Courthiade, 1998., 13): balkansko-karpatsko-baltički; gurbetsko-čergarski; kalderaško-lovanski.

Približavanju romskog i drugih jezika pridonosi i to što su gotovo svi Romi bilingvalni, ali nedostatak standarda u materinskom (romskom) vodi smanjenoj jezičnoj kompetenciji i u drugom i svakom sljedećem jeziku. Jezikom se nastoji dokazati i povijesno indijsko podrijetlo i njegove preciznije odrednice.

Socijalni ustroj

Postojanje i bitne osobine plemenske organizacije omogućuju usporedbu romskog i indijskog socijalnog života: u Indiji prevladavaju pod-kaste tzv. jati -rod, odlučujuće za funkcioniranje Hindu društva; obilježava ih monoprofesionalni karakter (gospodarska međuovisnost i neprestana teritorijalna pokretljivost i raspršenost) te endogamija (specifičnost, ali i sličnost s Romima), čime se čuvaju odnosi i kohezija unutar skupine. A. Fraser (Fraser, 1992., 238-240) navodi sljedeću raščlambu romske socijalne strukture:

1. PLEME – Kalderaši govore *natsia*, Lovari i Čurari “*rasa*”; oboje je posuđeno iz rumunjskog jezika; zajednica povezana rođaćkim vezama (sastavljena od dva ili više klanova) specifičnog dijalekta i običaja.

2. KLAN tj. rod – *vitsi* (kod Lovara *tserha* – šator, obitavalište): jedinica specifičnog romskog imena (po pretku, životinji ili osobini); velike funkcionalne vrijednosti, osobito za Rome koji se prvi put susreću i pokušavaju odrediti pripadnost.

3. OBITELJ – *familia*: uključuje tri generacije (roditelje, oženjene sinove sa suprugama i djecom).

4. DRUŽINA – *kumpania*: nije nužno grupirana prema rodbinskim i krvnim vezama; stvorena je gospodarskim razlozima, a mogu je činiti ljudi iz različitih plemena, klanova ili proširenih obitelji, na čelu joj je *Rom baro* (veliki čovjek) – vođa i veza s neromima.

Velika važnost obiteljskih vrijednosti vidljiva je i u načinu privređivanja – djeca se rano uključuju, zbog čega često ne dobivaju konvencionalnu institucionalnu izobrazbu, ali stječu različite vještine. Osobita je uloga majke koja se brine o dnevnim potrebama obitelji. Socijalne navike su ostale gotovo nepromijenjene: sklonost neprekidnom kontaktu s (bližim) rođacima, kućni se život koncentrira u jednoj prostoriji (mala privatnost, izraženo zajedništvo). Obitelj je zbog svoje biološke, odgojne, gospodarske i kulturne funkcije (generacijski prijenos sustava kulturnih vrijednosti je vrlo važan zbog slabe zastupljenosti Roma u izobrazbenom sustavu koji ne uključuje njihove specifične kulturne sadržaje) čimbenik romske povezanosti (prema Hrvatić, 1996b, 30).

Zbog migracija, romske zajednice pojedinih zemalja strukturiraju se prema vremenu doseljavanja pojedinog plemena ili skupine (govori se o indigenoj – starosjedilačkoj, nekoliko “novijih” i o upravo pristiglim skupinama) ili prema geografskom području s kojeg su se doselili. U Italiji postoje (Ricci, 1996., 10-11):

1) Sinti – Romi starosjedinci, doselili između XV. stoljeća i I. svjetskog rata;

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

- 2) Kalderaši, Lovari, Ćurari – Romi drugog vala, doselili sredinom XIX. stoljeća, nakon ukidanja ropstva na prostorima današnje Rumunjske;
- 3) Romi Slaveni, Harvati, Istriani – Romi trećeg vala, došli nakon I. svjetskog rata;
- 4) Recentni useljenici s prostora bivše Jugoslavije.

U Francuskoj postoje (Gualdaroni, Chalumeau, 1995., 10):

- 1) Manuši (s Peloponeskog otoka, pristigli preko Češke);
- 2) Sinti Piemontesi (iz Italije);
- 3) Katalonski Gitanosi (s Iberskog poluotoka);
- 4) Kalderaši, Lovari i Ćurari (iz Transilvanije);
- 5) Romi iz (bivše) Jugoslavije (60-ih i 70-ih godina i nakon raspada države);
- 6) Ekonomski emigranti iz zemalja u tranziciji, 90-ih godina (iz Rumunjske, Poljske i bivše Jugoslavije).

Religija

Romi su najčešće prihvatili vjeru okružja u kojem duže žive, a tradicionalna teritorijalna podijeljenost konfesija (muslimani na Istoku) migracijama je narušena. Danas u većini europskih zemalja zajedno žive Romi katolici, muslimani, pravoslavci, protestanti, pentekostalci. U vjerskom životu reflektiraju svoje životne navike i običaje: hodočašće katoličkih Roma Španjolske i Francuske u Saintes-Maries-de-la Mer rabe za deseto-dnevno okupljanje i život u podignutim logorima; tu traže izgubljene rođake, razmjenjuju iskustva, izražavaju svoju radost glazbom i plesom (Devi, 1996., 21).

Katolička crkva od II. vatikanskog koncila 1962. – 1965. ima organiziranu skrb za migrante, što je institucionalizirano i u Kodeksu kanonskog prava (1983.). Navodi se obveza zemlje domaćina da migrantima i Romima osigura pravo na njihov jezik i duhovno naslijeđe te ističe dužnost migranta prema vlastitom kulturnom identitetu, jer je nositelj dijela kulturnih i vjerskih vrijednosti cjelokupnog društva. Stoga 769. kanon govori o učenju kršćanske doktrine na način prilagođen prilikama poučavanih, tj. usko povezano sa specifičnostima konkretne kulture (Blume, 1996., 74). Sve više teologa ističe kako živjeti jedinstvo katoličke vjere znači živjeti to na svoj način, u skladu s vlastitim kulturnim obrascem, a ne kao nešto nametnuto, kolonijalno (Bonnet, 1985.).

Gospodarski ustroj

Tradicionalna zanimanja (monoprofesionalni plemenski ustroj) tijekom vremena su zamijenjena ovisno o prilikama sredine, pa se članovi jedne skupine istodobno bave s nekoliko poslova.

Ne postoji "romski tip obrta i trgovine", jer nemaju posebni načela u načinu privređivanja – prosječni su, neu-

padljivi radnici. Ipak, i danas su zadržali svoju tradicionalnu težnju da budu vlastiti poslodavci – među engleskim je Romima dugo vremena bilo sramotno raditi za nekog drugog (Devi, 1996., 18). U Istočnoj je Europi integracija u nacionalnu radnu strukturu bila veća, ali najčešće kao nekvalificirana, slabo plaćena sezonska radna snaga.

Uočava se promjena u zanimanjima: od tradicionalnih (trgovci konjima, glazbenici, glazbari, košaraši, kovači, izrađivači metli) prema novim (prodaja sagova, starog željeza, tekstila, rabljenih automobila i sl.) bolje prilagođenim potrebama tržišta (Devi, 1996., 18-19). Ponegdje postoji generacijski kontinuitet: npr. cijele obitelji žive i rade u cirkusu (Italija i Francuska). Dolazi do socijalne stratifikacije romske zajednice – pojave materijalno i financijski bogatijih obitelji koje zauzimaju visok status. Komparirajući položaj romskih i neromskih radnika u Indiji i Europi (Devi, 1996., 19), uočene su velike sličnosti: u obje sredine romski radnici imaju znatno niži status, slabije su plaćeni, teže napreduju, više teže stjecanju određenih statusnih simbola (automobil) kako bi bili bolje prihvaćeni.

Pogoršane gospodarske prilike dovode do “unutarnjih” migracija Roma – slabi skupna homogenost i obiteljske veze kod sedentarnih Roma.

Običaji

Kao relativno izvorni romski, do danas su očuvani sljedeći običaji (Fraser, 1992., 243-245 i Devi, 1996., 20):

- ugovaranje braka između očeva budućih supružnika, u suradnji s ostalim muškim članovima klana u dugotrajnim, javnim pregovorima i uz isplatu bogate naknade ocu buduće nevjeste;
- sklapanje braka simboličkim bijegom;
- u slučaju preljuba, rastave, većih sukoba saziva se Romski sud *Kris romani* (muški članovi različitih klanova);
- strah od prisutnosti duha umrle osobe – posebni pogrebni običaji (romske skupine uništavaju imovinu pokojnika – u Engleskoj kamp-kućicu pokojnika prodaju neromima);
- Romski kodeks čistoće – biti proglašen nečistim predstavlja najveću sramotu i “socijalnu smrt” (sve što dotakne nečisto je za druge ljude).

Način života

Tradicionalni, nomadski način života još postoji u ponešto izmijenjenom obliku. Često se i ne može govoriti o oštroj granici između nomadskog i sedentarnog načina života, jer dio nomada “zimuje” na jednom mjestu, a stalno nastanjeni Romi, zbog specifičnog načina zarađivanja odlaze na duža puto-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

vanja i sezonske poslove. Različiti postotak nomadskih Roma uzrokovala je više ili manje restriktivna zakonska regulativa pojedinih zemalja. Tako je 1992. g. u Francuskoj 44 posto romske populacije živjelo sedentarno, 27 posto polunomadski, a 29 posto nomadskim životom (Gualdaroni, Chalumeau, 1995., 10). Iste godine u Portugalu 85 posto Roma živi sedentarno, 15 posto nomadskim životom (Gil, Franca, 1992., 10).

Umjetnost

Verbalna je kultura ograničila književni izričaj na pripovijetke, pjesme, legende i poslovice. Zbog toga je, kao i kod običaja, teško odrediti do kojeg su stupnja izvorni ili su asimilirali pojedine elemente iz umjetničkog izričaja naroda s kojima su dolazili u doticaj. Tako, na određen način, Romi postaju čuvari tuđih običaja i kulturnih sadržaja i često ih jedino oni poznaju u izvornom obliku.

Ipak, postoji svijest i želja da se u kulturno-umjetničkim udrugama očuva izvorno romska glazba, ples, umjetnički obrt. Pojavljuju se i prve institucije kulturnog blaga Roma: u Brnu je 1991. godine otvoren Muzej romske kulture koji prikuplja i dokumentira građu vezanu uz materijalnu i duhovnu kulturu, tradicionalnu i suvremenu umjetnost. Cilj je ponajprije educirati javnost u duhu tolerancije, razumijevanja i prihvaćanja romskog kulturnog bogatstva (Laznićkova, 1996., 18).

IZAZOVI PROCESA GLOBALIZACIJE U MULTIKULTURALNOJ EUROPI: OPASNOST ILI MOGUĆNOST

Velika pokretljivost je stoljećima krasila Rome u Europi. U trenutku kad se većina njihovih skupina odlučila na sedentarni način života, pokrenuo se ogromni val masa koje su se prelele preko svih europskih granica. No, to je tek djelić zamašnjaka koji čini procese globalizacije: eksponencijalni rast svjetske trgovine, umnažanje internacionalnih medija, nagli rast multinacionalnih korporacija, razvoj neizmjereno raznolikih tipova i vrsta populacijskih pokreta itd., a sve to zahvaća ljude svih slojeva i razina izobrazbe, oba spola, širokog spektra etničkog i socijalnog podrijetla (Graeme, 1998., 31).

Prisjetimo se – nekada su Romi, kao putujući trgovci prelazili državne granice i prenosili informacije i u najzabačenije ruralne predjele, pa su ponekad dočekivani sa strahopoštovanjem koje se iskazuje onome tko posjeduje i širi znanje. Nisu li, stoga, oni dio snage što je pokrenula kotačić koji je prerao u veliki prasak globalizacije? Gdje su sada, u društvu koje govori i uči živjeti multikulturalno, ali se još uvijek koprca i u modelima usmjerenim na promidžbu vlastite kulture i brižljivo njegovanje nacionalne svijesti? Ostavljeni (ili zastali) na marginama, izvan socijetalnog okvira zajedničkih gos-

podarskih, kulturnih, političkih i drugih institucija: bez potrebnih znanja i kvalifikacija, ostaju izvan moćnih gospodarskih sustava; siromašni i izgubljeni na rastućem tržištu materijalnih statusnih simbola; s romskim nacionalnim i lokalnim udrugama koje, bojeći se paternalizma neroma, vjerno preslikavaju njihovu međustranačku borbu, zaboravljajući zbog čega su osnovani.

Prosvijećeni je Individuum (Katunarić, 1996., 837) odavno spoznao kako "Nitko na svijetu nije jači od čovjeka koji zna" (japanska narodna poslovice). I nacionalne kulture sve više vjeruju u Katonovo "Sine doctrina vita est quasi mortis imago". A Romi? U Portugalu (Gil, Franca, 1992., 10-11):

- 90 posto odraslih je nepismeno;
- 38,3 posto učenika s (dvojbenu) uspjehom završi tek prvi, četverogodišnji stupanj osnovne škole. U Španjolskoj (Gustierrez, 1995., 11) šk. god. 1988./89.;
- u osnovnu je školu upisano između 52 posto i 67 posto romske djece u dobi do 14 godina;
- 34 posto djece u školu je krenulo i do 2 godine kasnije od vršnjaka;
- 37 posto učenika uspjelo je završiti najniži, dvogodišnji ciklus;
- samo je 2 posto Roma u dobi do 15 godina posve završilo osnovnu izobrazbu.

Slični podaci vrijede za sve zemlje Europske unije i za tranzicijske zemlje Istoka:

- više od 50 posto onih koji nikada nisu pohađali školu;
- neredovitost pohađanja škole; rano napuštanje školovanja;
- statistički značajno predvidiva niska razina izobrazbenih postignuća, zbog jezične (ne)kompetencije i bez standarda materinskog jezika (tipična slika "odgojne zapuštenosti" na početku školovanja);
- nepovjerenje i neprepoznavanje izobrazbe kao čimbenika socijalne promocije i alarmantno nizak postotak onih koji se upisuju u srednju školu;
- neosposobljenost za svijet rada.

Kako su pojedine zemlje na to odgovorile? Španjolska 1970. godine otvara "škole-mostove", prijelazni oblik koji Rome priprema za redovit obrazovni sustav. Ipak, ukida ih 1986. godine, svjesna kako i one pridonose segregaciji romske djece (Gustierrez, 1995., 12).

Francuska 1989. godine prepoznaje problem nepostojanja dijaloga između obitelji i škole. Pozornost poklanja predškolskoj djeci, održavajući male predškole u romskim sredinama; osniva pripravne, dopunske i specijalne razrede, pa i posebne škole za djecu putnika i Roma. (Gualdaroni, Chalumeau, 1996.). Irska ima predškole i specijalne osnovne škole za djecu putnika (ne izdvaja posebno Rome) te im plaća prije-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

voz, dodjeljuje stipendije, uvodi učitelje koji posjećuju obitelji putnika kako bi utvrdili i pomogli im prepoznati njihove izobrazbene potrebe, itd. (Macnamara, 1996., 17). Slično se pokušava u izobrazbenom sustavu Velike Britanije – uvedene su tzv. Zelene karte (specifičan oblik učeničkog dosjea) koje djeci nomada olakšavaju uključivanje u školu na nekom novom području, npr. na relaciji Engleska – Wales. Zbog velike uloge lokalne izobrazbene vlasti (LEA) uspjeh se na pojedinim područjima bitno razlikuje (Ivatts and Farthing, 1992., 9 i Ivatts, 1998., 8).

Bez obzira na specifičnosti pojedinih izobrazbenih sustava (više ili manje centralizirani, više ili manje selektivni itd.), (ne)uspjeh je gotovo posvuda jednak. Usprkos činjenici da se pravo na izobrazbu spominje kao jedno od temeljnih ljudskih prava u svim relevantnim međunarodnim poveljama i rezolucijama te je inkorporirano i u legislativu pojedinih zemalja, takvo doslovno provođenje jednakog prava na izobrazbu za Rome i mnoge druge etničke zajednice značilo je golemu prevaliju nejednakosti iz koje se sami nisu mogli izvući. Sve što je učinjeno bilo je tek "pridodatak" uz malu, mehaničku rekonstrukciju postojećeg izobrazbenog sustava (Liégeois, 1994., 17).

Umjesto monologa dijaloga

Uspjeh se pokazao samo u onim zemljama koje u romskoj kulturi ne gledaju tek egzotiku koju hitno treba "uljuditi", po mogućnosti na način da Romi ni ne primijete kako su izgubili vlastiti identitet. Naprotiv, spremne su na usporedbu i razmjenu vrijednosti, normi i obrazaca ponašanja (Hrvatić, 1996b, 129). Istodobno su poticale prihvaćanje univerzalnih vrijednosti i očuvanje i izražavanje vlastitih obilježja (Perotti, 1995., 12). Takav, interkulturalni pristup izobrazbi uključuje: specifičnu izobrazbu učitelja za rad s romskom djecom (proces upoznavanja romske kulture, jezika i umjetnosti, kako bi se uočile specifične potrebe učenika Roma), izradu odgovarajućih didaktičkih materijala, uvođenje specifičnih sadržaja vezanih uz romsku kulturu, potporu školovanju darovite romske djece i mladeži, suradnju s romskom obitelji zbog podizanja razine očekivanja i vrednovanja izobrazbenih postignuća, što će omogućiti nastavak izobrazbe i kvalitetnu pripremu za svijet rada. Primjer za to dijelom je i Nizozemska koja promiče suradnju s roditeljima, potiče izobrazbene aktivnosti koje provodi Nacionalna organizacija Roma – Sinta, vezane za očuvanje različitih vrijednosti romske kulture (Weiss, 1997., 16) i programe kojima se potiče nastavak srednjoškolske izobrazbe; posebnu ulogu u tim projektima imaju savjetnici koji ih promoviraju u sredstvima priopćavanja, savjetuju, omogućuju prijenos i posreduju kao svojevrsan most između učenika, roditelja i škole (Timmermans, 1997., 14). U takvim se okružjima

dogodio transfer vrijednosti u smjeru obrnutom od uobičajenog: u Luxemburgu gdje živi vrlo mala romska zajednica, koncentrirana u predgrađima grada Luxemburga – njihov dijalekt koji su davno prestali rabiti populariziraju mediji kao žargon kojim govore studenti, umjetnici, pa čak i dio ondašnjeg građanstva (Reyniers, 1998., 12).

Europska je unija 1989. godine donijela rezoluciju usmjerenu na stvaranje zakonskih odrednica boljeg uključivanja romske djece u škole, jer su dotadašnje aktivnosti bile isuviše ograničene. Potrebno je spomenuti i program "Socrates", pokrenut odlukom Europskog parlamenta i Vijeća Europe (odluka br. 819/95/EC), s cijelim nizom međusobno povezanih programa usmjerenih na sve razine i stupnjeve izobrazbe (ne ograničavajući se isključivo na institucionalne oblike). Ovaj program prepoznaje i priznaje romsku kulturu kao element koji obogaćuje kulturu Europe; osobito je važan jedan njegov dio – Comenius, čiji se programi odnose na predškolsku, osnovnu i srednjoškolsku izobrazbu i odgoj, u multilateralnoj suradnji (partnerstvo među školama iz različitih zemalja), različitim oblicima potpore izobrazbi Roma, migranata i putnika te stručnim usavršavanjem učitelja.

Problem je bio kako započeti dijalog s romskom zajednicom koja je naviknula s okolinom komunicirati *per procuram* – taj je zastupnik nekada bio najugledniji član njihove zajednice. Njegove su kompetencije za to sada postale posve nevrjedne. Stoga je projektom na razini Europske zajednice 1989. godine pokrenuta izobrazba i zapošljavanje medijatora, osoba koje mogu prepoznati i prihvatiti dinamiku i djelovati unutar socioekonomskih i drugih parametara obiju zajednica (Liegeois, 1995., 6). Odabrani su Romi koji govore romski jezik, bar djelomično izobraženi, poštovani u zajednici; izobrazbom su stekli osnovna znanja koja im omogućuju da, nakon zapošljavanja, identificiraju i pomažu u rješavanju socijalnih, zdravstvenih, izobrazbenih i drugih problema Roma, posredujući u njihovom odnosu s različitim institucijama javnih struktura, razbijajući njihovo međusobno nepovjerenje (Sejdina, 1995., 8). Zahvaljujući njima, podižući kvalitetu življenja, izobrazbenu razinu i nadasve jačajući samosvijest Roma koji su se nekim odrednicama svojeg društveno-kulturnog modela odatavno pokazali kao transnacionalna zajednica (Riggs, 1991., 456), postaju spremni vjerovati i djelovati kako su i oni *conditio sine qua non* europskog multikulturalnog mozaika.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Raspršeni, ali prisutni gotovo u svim zemljama Europe, Romi su se, svojom vještinom preživljavanja dan po dan, prilagodili okružju u kojem žive; tako je nastao veliki raspon razno-likih životnih stilova i aspiracija romskih zajednica. Usprkos

tome i bez obzira na nedostatak potpore svoje (ne)poznate pradomovine, uspjeli su očuvati dubok osjećaj pripadnosti i identiteta, pokazujući iznimnu vitalnost romske kulture.

Povijesno gledano, sve do danas, Romi su dobrim dijelom bili prisiljeni istodobno živjeti dvije paralelne, ali odvojene sociokulturne egzistencije. Jedan od najrazvidnijih primjera za to diskrepancija je sustava vrijednosti, ciljeva i metoda romske obitelji i školskog sustava; dihotomija "specijalnih romskih" i "normalnih razreda", što rezultira antagonizmom, neuspjehom i (samo)izolacijom romske zajednice.

Jedini pravi pristup ovoj višemilijunskoj vitalnoj zajednici (više od 50 posto članova mlađih od 16 godina) je čvrsta utemeljenost na dinamici romske kulture (usp. Liegeois, 1998., 257). Stoga je, umjesto pojedinačnih, uglavnom palijativnih mjera, potreban holistički pristup – sveobuhvatno djelovanje u svim područjima i razinama sudjelovanjem svih. Interkulturalizam okružja koje romski nomadski način života službeno priznaje i prihvaća, u dvosmjernom tijeku informacija, medijaciji, uzajamnom ohrabrivanju i moderaciji, školskom sustavu koji će mobilnim školama, učenjem na daljinu i pomoću medija, dobro izobraženim, motiviranim, permanentno stručno usavršavanim učiteljima koji neprekidno istražuju i evaluiraju učinkovitost škole oblikovane po mjeri i romskog učenika, preduvjet je da ova transnacionalna zajednica iznimne životne kulture dosegne socioekonomski status jednakovrijednog člana europskog multikulturalnog mozaika.

BILJEŠKE

¹ Cornerus, H. (1435), *Chronica novella usque ad annum 1435*. U: Eccard, J. G. (1723), *Corpus historicum medii aevi* vol.2 (col. 1225), Leipzig; Muratori, L. A. (ur.)(1730), *Raerum Italicarum Scriptores* vol. 18, Milano.

² Egipat kao pradomovinu spominje skupina Roma u francuskom gradiću Chatillon-sur-Chalaronne 1419. godine (Pastore, M., 1989,7); Agnus Fraser (*The Gypsies*, Oxford, 1992, 68) prenosi iz Stumpf, J. (1606), *Schweytzer Chronik*, Zürich, uz ostalo i podatak o romskoj skupini koja 1418. boravi u okolici Züricha i ističe svoje mađarsko podrijetlo.

³ Agnus Fraser (*The Gypsies*, Oxford, 1992.) ih na temelju zemljopisne pripadnosti dijeli u 13 većih skupina: grčku, rumunjsku, mađarsku, moravsko-češku, poljsko-litvansku, rusku, finsku, skandinavsku, njemačku, anglo-škotsku, baskijsku, španjolsku i talijansku. Prenosi je iz: Miklosich, F. (1874), *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zieguner Europas*. U: *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, vol. 23: 1-46. Jean-Paul Clébert (*Les Tsiganes*, Paris, 1967.) daje plemensku podjelu u 3 osnovne skupine (s podskupinama): Kaldere (Lovari, Boybasi, Luri, Tchurari, Turko-Amerikanci), Gitane (u Španjolskoj, Portugalu, sjevernoj Africi i južnoj Francuskoj; dijele se na Andaluzane i Katalonce) i Manouche/Sinte (Valsikanes u Francuskoj, Gaygikanes u Njemačkoj i Piemontesi u Italiji).

⁴ To su skupine koje generacijama (neke i prije dolaska Roma) žive nomadskim životom, sličnih su zanimanja, ponašanja, preferencija i razloga za brak u mladoj dobi. Primjer: Tinkers u Velikoj Britaniji i Irskoj, Yenische u Njemačkoj, Belgiji, Francuskoj i Švicarskoj. Razlika između njih i Roma (djelomično) je vidljiva u jeziku i sustavu tabua.

⁵ Začetak toga je 40-ak anonimnih članaka u listu *Wiener Anzeigen* tijekom 1775. i 1776. godine koji analiziraju način života Roma Mađarske, Transilvanije i Banata. O Romima Europe piše Grellman, H. M. G. (1783.), *Die Zigeuner. Ein Historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale diese Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung*, Dessau und Leipzig... U ovaj korpus se ubrajaju i radovi koji nastoje pružiti lingvističke dokaze indijskog podrijetla, kao npr.: Turner, R.L. (1926), *The Position of Romani in Indo-Aryan*. U: *Journal of the Gypsy Lore Society*, 5(3): 145-189.

⁶ Ako je od vremena napuštanja pradomovine Indije samo jedan od 100 brakova s neromskim partnerom, više od 50 posto predaka su neromi.

⁷ Kronike bilježe: 1422. godine skupinu pristiglih Roma građani Bologne posjećuju i primaju u svojim kućama zbog proricanja sudbine. Godine 1868. Rome došle iz srednje Europe u Nizozemskoj posjećuju tisuće znatiželjnika, iako ovi naplaćuju ulaz u kamp.

⁸ Građanima Bologne je 1422. god. zabranjen odlazak u romski kamp uz prijetnju globom i ekskomunikacijom.

⁹ Pokradenom se stanovništvu Bologne kao jedini način povrata ukradenih dobara dopušta (i potiče) pljačka Roma.

¹⁰ Pragmatika Izabele i Ferdinanda (1499.) dopušta ostanak u Španjolskoj samo onim Romima koji se žele trajno nastaniti u nekolicini pomno odabranih mjesta i baviti propisanim obrtom.

¹¹ Gil i Franca navode portugalski zakon iz 1635. kojim biskupi ekskomuniciraju svakog Roma koji se ne ispovijedi. Fraser piše o "lovu na Rome" u Nizozemskoj XVII. i XVIII. stoljeće i odvođenju na težak prisilni rad.

¹² Pragmatikom Karla III (1783.) Romima su priznata građanska prava - naseljavanje gdje žele i zanimanje po vlastitom izboru, ali im se strogo zabranjuje upotreba romskog jezika i specifičnog načina odijevanja.

¹³ Raynier piše o zakonu kojim je u Luxemburgu zabranjena romska putujuća trgovina. Fraser navodi: godine 1886. Bavarska intenzivno protjeruje novopridošle i rigorozno kontrolira trgovačke radne dozvole domaćih Roma. Te godine Nizozemska gotovo zatvara granicu s Njemačkom, iako Romi imaju novac i valjane dokumente. Francuska 1895. godine Rome prisilno popisuje. Prusija 1906. godine za dobivanje dozvole za putujuću trgovinu propisuje potvrde o: stalnom prebivalištu, nekažnjavanju, zadovoljavajućoj izobrazbi djece i posjedovanju novaca za podmirenje svih financijskih obveza.

¹⁴ SSSR nomadizam zabranjuje 1956. godine, a Čehoslovačka 1958. godine uz zatvaranje Roma, spaljivanje kola, ubijanje konja i zabranu zapošljavanja izvan prebivališta.

¹⁵ Čehoslovačka 1965. god. ukida i planirano raseljava oko 1300 romskih zaselaka po cijelom državnom teritoriju (veliku koncentraciju

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

Roma Slovačke seli na krajnji zapad Češke). Nakon Praškog proljeća (1973.) ukidaju sve romske udruge i nastoje provoditi sterilizaciju romskih žena. U Rumunjskoj, zemlji s najvećim brojem Roma u Europi, do 1989. nemaju status nacionalne manjine i konstantno su izloženi progonima i preseljenjima u urbana geta. U Bugarskoj, gdje Romi tada čine 3 – 4 posto ukupnog stanovništva, 70-ih im je godina iz osobnih dokumenata izbrisana nacionalna pripadnost, a muslimanska imena zamjenjuju slavenskim.

¹⁶ U Sloveniju doseljavaju Romi iz Makedonije i Kosova i koncentriraju se oko Ljubljane i Maribora. Za razliku od autohtonog romskog stanovništva (od XIV. stoljeća) veliki su društveni socijalni problem (lošiji stambeni uvjeti, veći postotak nezaposlenih, manji postotak njihove djece pohađa škole).

¹⁷ Fraser navodi razlike u procjeni dvaju izvora na primjeru Švedske: 1 000 – 8 000 prema R. Vossenu i 60 000 – 100 000 prema J. P. Liégeoisu.

LITERATURA

Blume, M. A. (1996) Culture, Migration and Church. *People on the Move*, 25 (72): 69-83.

Bonnet, P. A. (1985) The Fundamental Duty-Right of the Migration Faithful. U: *Migrations. Interdisciplinary studies* (str.183-223), Vatican, Pontifical Commission for the Pastoral of Migrants and Itinerant People.

Castles, S. (1995) How Nation-States Respond to Immigration and Ethnic Diversity. *New Community*, 21(3): 293-308.

Courthiade, M. (1998) The Dialect Structure of Romani Language, *Interface*, 31: 9-14.

Devi, S. B. R. (1996) A Comparative Study of Some Aspects of the Socio-Economic Structure of Gypsy/Ghor Communities in Europe and in Andhra, Pradesh, India, *European Journal of Intercultural Studies*, 6(3): 15-23.

Đurić, R. (1998) *Cigani sveta*, Beograd, Jugoslavenska revija.

Fraser, A. (1992) *The Gypsies*, Oxford, Blackwell.

Gil, M. L. and Franca, M.C. (1992) Portugal. The Scholastic Integration of Gypsies in the Portuguese Social Context. *Interface*, 6:10-14

Graeme, H (1998) Key Issues in International Migration Today: Trends. U: *Migration at the Threshold of the Third Millennium*. IV World Congress on the Pastoral Care of Migrants and Refugees (str. 31-63), Vatican Pontifical Council for the Pastoral Care of Migrants and Itinerant People.

Grbić, J. (1998) Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednici (ogled o jeziku i identitetu). U: Čičak-Chand, R. i Kumpes, J. (ur.), *Etničnost, nacija identitet: Hrvatska i Europa* (str. 181-189), Zagreb; Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Gualdaroni, R. and Chalumeau, N. (1995) France. The General and Scholastic Situation of the Gypsy Community. *Interface*, 18:9-17.

Gustierrez, A. L. S. (1995) Spain. School Provision for Gitano Children, *Interface*, 19:8-15.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

Hrvatić, N. (1996a) Romi u interkulturalnom okružju, *Društvena istraživanja*, 5 (5-6): 913-932.

Hrvatić, N. (1996b) Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj. *Disertacija*, Sveučilište u Zagrebu.

Hudrovich, P. (1995) The rights to Respect for Gypsy Identity and the Demands Imposed by a Multiethnic Society. U: *IV International Meeting for the Pastoral Care of Gypsies* (separat, str.1-4), Vatican, Pontifical Council for the Pastoral Care of Migrants and Itinerant People.

Ivatts, A. and Frathing, M. (1992) United Kingdom. Part 1: England, *Interface*, 7:7-11.

Ivatts, A. (1998) The United Kingdom. Government Policy on Education for Gypsy/Traveller Children, *Interface*, 30:10-17.

Katunarić, V. (1996) Tri lica kulture, *Društvena istraživanja*, 5(5-6): 831-857.

Langer, J. (1997) About the Mutual Dependence of Socio-Cultural Change in Eastern and Western Europe, *Društvena istraživanja*, 7(69): 923-937.

Laznickova, I. (1996) The Museum of Gypsy Culture, *Interface*, 23:17-21.

Liégeois, J. P. (1994) *Roma, Tsiganes, Voyageurs*, Strasbourg, Conseil de l' Europe.

Liégeois, J. P. (1995) Gypsy Mediators: Training and Employment, *Interface*, 17:5-7.

Liégeois, J.P. (1998) *School Provision for Ethnic Minorities: The Gypsy Paradigm*, Hertfordshire, Gypsy Research Centre and University of Hertfordshire.

Macnamara, S. (1996) Ireland. Education of the Children of the Traveller Community, *Interface*, 24:15-20.

Pastore, M. (1989) Zingari nello stato Sabauda, *Lacio drom*, 25 (2-3): 6-19.

Perotti, A. (1995) *Pledoaže za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, Zagreb, Educa.

Petrova, D. ed. (1998) *Roma Rights*, Budapest, European Roma Rights Center.

Reyniers, A. (1998) Luxemburg. The Presence of an Invisible Population, *Interface*, 29:11-13.

Ricci, A. (1996) Italy: The Gypsy Communities in Italy, *Interface*, 22:10-17.

Riggs, F. W. (1991) Ethnicity, Nationalism, Race, Minority: A Semantic/ Onomastic Exercise (part two). *International Sociology*, 6(4), 443-463.

Sejdinov, K. (1995) Mediator Profile and Function: a European Study, *Interface*, 17, 7-10.

Spajić-Vrkaš, V. (1996) Antropološko konstruiranje etniciteta, *Društvena istraživanja*, 5 (2): 273-291.

Tancer, M. (1994) *Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskom*, Maribor, Založba obzorja.

Timmermans, R. (1997) The Netherlands. Education for Children of Woonwagenbewoners and Gypsies, *Interface*, 27:13-15.

Weiss, L. (1997) The Educational Activities of the National Sinti Organisation, *Interface*, 27:16-19.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

Županov, J. (1998) Etničnost i politika na Europskom geopolitičkom prostoru. U: Čičak-Chand, R. i Kumpes, J. (ur), *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa* (str. 199-221), Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Sociocultural Characteristics and the Position of Gypsies in Europe – From Expulsion to Integration

Koraljka POSAVEC
Faculty of Philosophy, Zagreb

In an attempt to show the essential sociocultural determinants of Gypsies in Europe it has become apparent that their sociocultural model (trans)formed in migrations does not correspond fully with the western cultural determinants. Therefore, the issue of their identity is still problematic within the range from undefined racial, vague tribal to (evidently) transnational ethnic. The issue of reception of Gypsies is a historical continuation of, on the one hand, all the more prominent animosity of the receiving environment, through an array of repressive measures of customary law and legislation. On the other hand, the resourcefulness and adaptability of Gypsies resulted in the creation of a transnational community, which has, in spite of extremely difficult socioeconomic circumstances and (self)isolation, as well as stratification into a broad network of specific groups in different environments, despite the (according to judgment and standards of the surroundings) lack of education, low qualification structure and uncompetitiveness, managed to preserve and demonstrate extraordinary vitality. The future position of Gypsies in a globalized Europe demands a holistic approach towards the dynamics of Gypsy culture, together with recognition and affirmation of the traditional Gypsy mobility and flexibility.

Soziokulturelle Merkmale und Lage der Zigeuner in Europa – Von der Vertreibung zur Integration

Koraljka POSAVEC
Philosophische Fakultät, Zagreb

Die Verfasserin der Studie ist bemüht, die wesentlichen soziokulturellen Merkmale der Zigeuner in Europa aufzuzeigen. Dabei wird klar, dass das durch ein ständiges Wanderleben (um-)geformte Gesellschafts- und Kulturmodell der Zigeuner nicht ganz mit den kulturellen Richtlinien der westlichen Gesellschaften übereinstimmt. Die Thematisierung der

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 229-250

POSAVEC, K.:
SOCIOKULTURNA...

Identitätsfrage bewegt sich daher auch weiterhin zwischen den Bestimmungen der Roma als undefinierbarer Rasse, schwer abgrenzbarer Stammesgemeinschaft oder transnationaler Ethnie. Die Rezeptionsgeschichte der Zigeuner ist einerseits geprägt von ständig wachsender Feindseligkeit vonseiten der alteingesessenen Bevölkerung in den Zuwanderungsgebieten, und zwar in Form zahlreicher repressiver Maßnahmen, die durch das Sittlichkeitsrecht und die Gesetzgebung auferlegt wurden. Andererseits resultierte die Überlebenskunst und die Anpassungsfähigkeit der Zigeuner in der Entstehung einer transnationalen Volksgemeinschaft, der es gelang, eine außergewöhnlich lebensechte Identität auszubilden und zu erhalten – trotz extrem schweren gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Lebensverhältnissen, trotz (selbst herbeigeführter) Isolation, trotz der Aufspaltung in ein weit gefächertes Netz eigentümlicher und in verschiedenen Umfeldern lebenden Gesellschaftsgruppen, trotz der (nach den jeweils offiziellen Maßstäben) fehlenden Allgemeinbildung, Qualifikation und Wettbewerbsfähigkeit. Die Lage der Zigeuner im globalisierten Europa setzt voraus, dass man der Dynamik der Lebenskultur der Roma mit einem holistischen Ansatz begegnet, dabei die traditionelle Flexibilität und den Hang zum Wanderleben berücksichtigt und toleriert.